

Lublin, dn. 1 grudnia 2025 r.

dr hab. Robert Kozyrski, prof. KUL
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Instytut Historii (OBnGHKwP)

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Autor: mgr Kamila Bulińska-Cieślak

Tytuł: Polityka sejmiku województw wielkopolskich wobec miast i mieszczaństwa w latach 1572-1793

Promotor: prof. dr hab. Michał Zwierzykowski

Uczelnia: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Wydział Historii

Recenzowana praca doktorska, przygotowana przez Panią mgr Kamilę Bulińską-Cieślak mieści się w nurcie badań nad dziejami polsko-litewskiego parlamentaryzmu w epoce nowożytnej – w szczególności nad historią sejmików szlacheckich. Na przestrzeni ostatnich kilku lat można zauważyć wzrost zainteresowania badaczy tą tematyką związany bez wątpienia z akcją publikowania akt sejmikowych, w tym stanowiących podstawę do prowadzenia badań: laudów i instrukcji poselskich. I chociaż tego typu prac w polskiej i światowej historiografii jest coraz więcej, to jednak nie jest mi znane opracowanie tematyczne, którego chronologia obejmowałaby cały okres istnienia Rzeczypospolitej. Lukę tę bez wątpienia wypełnia praca Doktorantki, dodajmy, o przemyślanej konstrukcji i z wykorzystaniem wielu źródeł historycznych. Analiza ponad 4 tys. dokumentów i zestawienie łącznie 4004 spraw związanych z tematyką miejską zasługuje na podkreślenie i informację w recenzji.

Konstrukcja dziesięciu rozdziałów recenzowanej rozprawy doktorskiej ma charakter rzeczowy. Przyjęcie takiego układu jest w pełni uzasadnione ze względu na ogrom materiału badawczego i jego różnorodną tematykę. Małą wątpliwość budzi natomiast zasadność dwóch pierwszych rozdziałów. Moim zdaniem materiał zawarty zwłaszcza w Rozdziale 1 powinien znaleźć się we Wstępie, ale ta uwaga w żaden sposób nie wpływa na jakość recenzowanej rozprawy. W pewnym sensie rozumiem Doktorantkę, która dokonała swoistego wprowadzenia w tematykę, potwierdzając jednocześnie swą ogromną znajomość nie tylko obecności w aktach sejmikowych problematyki miejskiej, ale też ogólną – dodajmy dużą wiedzę – na temat

funkcjonowania zgromadzeń szlacheckich w Rzeczypospolitej. Niemniej jednak przygotowując do druku rozprawę, do czego bardzo zachęcam Doktorantkę, należy rozważyć jej skrócenie o te właśnie rozdziały.

Rozdział 1 podejmuje problem edycji źródeł sejmikowych, opracowań dotyczących parlamentaryzmu staropolskiego, omawia dorobek w zakresie publikacji o sejmikach Wielkopolski właściwej, kwestii miast i mieszczaństwa. Doktorantka z dużą precyzją odtwarza i analizuje ilość wzmianek dotyczącą poszczególnych miast i – co zrozumiałe – stwierdza, że to właśnie te największe (Poznań, Kalisz, Gniezno itd.) znajdowały się w szczególnym kręgu zainteresowań szlachty wielkopolskiej. Ten różnorodny obraz relacji szlachecko-mieszczańskiej zdaniem Doktorantki posiadał też swą regionalną specyfikę. Nie zawsze i nie wszędzie wzajemne kontakty szlachty i mieszczaństwa były zgodne, nierzadko zdarzały się również konflikty między tymi dwoma ważnymi stanami. Wspomniane wyżej relacje zupełnie inaczej układały się w miastach prywatnych i należących do duchowieństwa, a Doktorantka bardzo dobrze to rozumie. Należy też zgodzić się z Doktorantką, że niezbyt chętnie wykorzystywanie przez badaczy problematyki miejskiej źródeł sejmikowych do badań nad dziejami miast i mieszczaństwa wynika z ilości, a zarazem jakości dostępnego materiału źródłowego.

Rozdział 2 poświęcony został Wielkopolsce właściwej, jej organizacji terytorialnej, funkcjonującym na jej obszarze urządowi, demografii oraz własności miast. Dość skrupulatnie Doktorantka omówiła ludność zamieszkującą ten obszar, jej podziały narodowościowe i religijne nie zapominając o pozycji i roli przedstawicieli miast na sejmikach szlacheckich. Istotne zagadnienie w tym rozdziale stanowi także kwestia organizacji sejmików wielkopolskich, udziału w nich szlachty oraz innych osób i instytucji – w tym hierarchów kościelnych. Całość uzupełnia materiał dotyczący procedury zwoływania sejmików wielkopolskich, samych obrad i kompetencji tych zjazdów.

W Rozdziale 3 znalazły się informacje dotyczące ilości spraw „miejskich” omawianych na sejmikach oraz ich rozmieszczenia w źródłach. Doktorantka dość dobrze udokumentowała zagadnienie dotyczące przywilejów nadawanych ośrodkom miejskim oraz działań podejmowanych przez sejmiki wielkopolskie w celu ich rozszerzenia lub zniesienia. Osobną kwestię stanowiło ważne dla szlachty i kultury sarmatyzmu prawo *Lex sumptuaria*, a także relacje z ludnością żydowską zamieszkującą miasta wielkopolskie. Z recenzyjnego obowiązku zwracam tylko uwagę na niespójność zapisu w klasyfikacji problematyki miejskiej obecnej w aktach sejmikowych (s. 10, „kwestie zainteresowania szlachty sytuacją prawną miast”), a tytułem Rozdziału 3 (s. 73, „Zainteresowanie szlachty sytuacją polityczną miast”). Moim zdaniem użycie określenia „sytuacja prawna” jest bardziej precyzyjne, ale ten wybór pozostawiam Doktorantce.

Należy też poprawić nazwisko prymasa Gabriela Podoskiego (s. 74). Z całą pewnością nie powinno ono brzmieć „Podolski”, ale zapewne ten błąd wkradł się automatycznie podczas pisania tekstu.

Rozdział 4 analizuje miejsca obrad szlachty Wielkopolski właściwej. Wśród wielu zestawionych przez Doktorantkę miast, w których odbywały się sejmiki na pierwszym miejscu znajduje się Środa ze swą ubogą „bazą noclegową”, co zresztą było dość charakterystyczne dla wielu miejsc w Rzeczypospolitej, do których zjeżdżała szlachta na różnego typu zgromadzenia. Wyrządzone przy okazji obrad w kościołach szkody stanowiły pretekst do otrzymania przez duchownych różnego rodzaju dotacji finansowych, umożliwiających przeprowadzenie remontów w świątyniach i wyposażenie ich w nowe paramenty liturgiczne. Interesująco wygląda też opisany przez Doktorantkę proces przenikania szlachty do stanu mieszczańskiego. Ważną część tego rozdziału zajmuje działalność Komisji Skarbowej Poznańskiej, instytucji, która nie była szerzej znana na przykład w Małopolsce. Działały tu wprowadzane okresowe komisje skarbowe powoływane *ad hoc* przez sejmiki do rozliczeń podatkowych i żołdu wojskowego, ale bez stałego charakteru i dedykowanej nazwy. Zwyczajowo też w tym rozdziale większość autorów prac dotyczących sejmików szlacheckich zamieszcza informacje o archiwach i sposobach przechowywania akt. Tą drogą idzie również Doktorantka recenzowanej pracy szczegółowo odtwarzając losy archiwum i kancelarii oraz skarbu wojewódzkiego – miejsc szczególnie ważnych z punktu widzenia aktywności politycznej i handlowej szlachty. W tym miejscu zwracam uwagę na sposób zapisu nazw zakonów (s. 94). Proponuję zastąpić brzmienie wyrażen „ojców dominikanów” i „ojców Karmelitów” słowami „dominikanów” i „karmelitów”, pisanych – jak to jest przyjęte w literaturze – z małej litery.

Wyjaśnieniem kwestii skarbowych, które dotyczyły mieszczan i miast Doktorantka zajęła się w Rozdziale 5. Ciekawie przedstawia się analiza ciężarów podatkowych nakładanych na miasta i mieszczaństwo przez sejm i sejmiki wielkopolskie, przy czym przebadanie przez Doktorantkę ponad 1100 wzmianek w aktach sejmikowych przyniosło zgoła ciekawy rezultat. Okazało się bowiem, że w badanej dokumentacji skarbowej większość spraw stanowią kwestie ogólne o trudnym do ustalenia charakterze. Potwierdza to zjawisko ogólne, występujące w całej Rzeczypospolitej, w ramach którego szlachta poszukiwała różnorodnych źródeł pieniędzy wśród innych stanów społecznych zmniejszając zarazem obciążenia finansowe ją dotyczące. Nakładanie podatków szczególnie na mieszczaństwo i Żydów stało się dla szlachty swoistą modą, a zarazem trudnym do zrozumienia trendem. Zdarzały się oczywiście przypadki – co zresztą potwierdza Doktorantka – ponownego przeliczania zapłaconych podatków i zwrotu nadpłaconych sum podatnikom. Generalnie jednak to sejmik ustalał zasady związane z

uiszczaniem podatków, czynił też takie zabiegi w chwilach szczególnych – kiedy na swój żołd oczekiwało wojsko. Osobne zagadnienie stanowią libertacje udzielane miastom z różnych powodów. Ustalenia Doktorantki potwierdzają, że ich powody były dokładnie takie same jak w innych częściach Rzeczypospolitej. Z pewnością należały do nich: klęski żywiołowe, ruina miast i zubożenie ludności miejskiej, wojny i zniszczenia spowodowane przez przemarsze wojsk. Zupełnie uprzywilejowaną pozycję posiadał Poznań, który ze zrozumiałych względów był częściej niż inne miasta wielkopolskie zwalniany z różnego rodzaju podatków i danin na rzecz państwa.

Rozdział 6 odnosi się do kwestii wojskowych, przede wszystkim zaś szkód jakie wyrządzali żołnierze miastom podczas stacjonowania i przemieszczania się. Co istotne, utrapieniem dla miast Rzeczypospolitej były nie tylko wojska własne, ale też obce – w przypadku Wielkopolski: saskie, pruskie, rosyjskie i austriackie. Jak wynika z lektury tego rozdziału miasta zabiegały o rozwiązanie tych kwestii głównie na forum sejmu, a sejmiki wielkopolskie przychylnie odnosiły się do tych problemów. Duże znaczenie dla miast miały tworzone wielokrotnie przez miasta spisy strat, były one zresztą podstawą do uzyskiwania odszkodowań. Interesująco też wygląda przedstawiona przez Doktorantkę kwestia udziału miast w pospolitym ruszeniu lub też zwolnienie tychże od tego obowiązku. Szlachta zwracała też baczna uwagę na bezpieczeństwo mieszkańców miast, a problem ten występował na całym obszarze Rzeczypospolitej.

Doktorantka słusznie uznała kwestie prawne oraz sądownictwo, stanowiące podstawę Rozdziału 7 za kluczowe zagadnienia, którymi żywo interesowała się szlachta. Konflikty międzystanowe były w omawianym okresie częstym punktem obrad, a sejmiki brały czynny udział w ich rozwiązywaniu. Dowodzi zarazem o szerokim zainteresowaniu szlachty sprawami ogólnopaństwowymi oraz o konieczności naprawy prawa. Świadczą chociażby o tym zapisy w aktach sejmikowych, w których wielkopolanie wyrażają swe niezadowolenie z funkcjonowania sądów.

Rozdział 8 to w zasadzie ogromny zbiór spraw gospodarczych, który został podzielony na kilka grup. Swe miejsce znalazły tu zarówno zagadnienia dotyczące handlu, jak i rzemiosła i tranzytu. Doktorantka wykazuje, że sejmiki wielkopolskie nie tylko reagowały na aktualne kryzysy gospodarcze, ale także formułowały postulaty naprawy oraz własne propozycje skierowane do władcy i sejmu. Dużą część dokumentacji stanowią postulaty dotyczące ujednolicenia miar, wag i monet, bezpieczeństwa obrotu kupieckiego oraz regulacji handlu zagranicznego i wewnętrznego. Omówione zostały też konkretne przypadki (np. regulacje dotyczące handlu solą czy ograniczenia dla zagranicznych kupców), a także rola sejmików w rozwoju infrastruktury komunikacyjnej (drogi, mosty, rzeki). Pewnym mankamentem może być miejscami zbyt

rozbudowana warstwa faktograficzna, mogąca zaciemniać syntetyczne wnioski – tematyka wymaga jednak licznych szczegółów źródłowych, co zostało udokumentowane rzetelnie. Chciałbym jednak zwrócić uwagę Doktorantce na zbyt mechaniczne cytowanie źródeł wtórnych (literatury) bez głębszej krytyki ich tez. Stąd niektóre partie materiału (np. o handlu solą czy clem) meandrują między opisem a przykładowymi cytatami, bez jasnych przejść czy syntez częściowych. Powtarzają się również motywy (np. postulatywny charakter zapisów), co wydłuża tekst bez dodawania wartości analitycznej.

Rozdział 9 podkreśla szczególną rolę sejmików wielkopolskich w rozwiązywaniu konfliktów społecznych, relacji różnych grup społecznych (szlachta, mieszczenie, ludzie luźni, mniejszości religijne i narodowe), a także problematyki religijnej i stosunku do ludności żydowskiej. Tekst zaproponowany przez Doktorantkę w tym rozdziale wyróżnia się bardzo szerokim i pogłębionym opracowaniem różnorodnych grup społecznych obecnych w Wielkopolsce, pokazując złożone relacje i konflikty z udziałem mieszczan, duchowieństwa, urzędników, ludzi luźnych oraz mniejszości wyznaniowych i narodowych, zwłaszcza ludności żydowskiej. Zastosowane przez Doktorantkę wielowymiarowe podejście do problemu, łączące analizę polityki skarbowej, gospodarczej, sądowniczej i religijnej, pozwala ukazać wieloaspektowość funkcjonowania sejmiku jako ośrodka lokalnej władzy i arbitra w sprawach społecznych. Rozprawa nie pomija też kontrowersyjnych i trudnych tematów, takich jak dyskryminacja i konflikty z ludnością żydowską oraz problematyka religijna, przedstawiając zróżnicowane wobec nich stanowiska. W tekście pojawiają się przykłady dokumentów i cytaty historyczne, oddające autentyczny klimat i dynamikę wydarzeń związanych z konfliktami społecznymi oraz relacjami między wyznaniem. Bez wątpienia najciekawsza część tego rozdziału została poświęcona relacjom szlachty z Żydami. Co ciekawe Doktorantka na podstawie przeanalizowanego materiału źródłowego przychyliła się do tezy, że na te wzajemne kontakty ogromny wpływ miała „zaradność” ludności żydowskiej w dziedzinie handlu, a nie odmiennosc religijna i kulturowa. Warto może w tym miejscu zwrócić uwagę Doktorantce na brak syntetycznych podsumowań opisywanych zagadnień, co niekiedy utrudnia czytelnikowi śledzenie głównych wątków narracji i czyni momentami tekst mało przejrzysty.

Rozdział 10, podsumowujący, prezentuje zarazem wszechstronną analizę polityki sejmików Wielkopolski właściwej względem miast i ich mieszkańców w epoce nowożytnej. Doktorantka systematyzuje zagadnienia wg kategorii tematycznych bazując na aktach sejmikowych. Na uwagę zasługuje kompleksowy przegląd spraw podejmowanych przez sejmik, z wyakcentowaniem najczęstszych zagadnień (skarbowe, wojskowe, gospodarcze) oraz mniej licznych (społeczne, prawne, sądownicze). Doktorantka nie tylko rekonstruuje główne kierunki

oddziaływania szlachty na miasta, ale również podejmuje próbę periodyzacji intensywności zainteresowania problematyką miejską, odwołując się do kryzysów, wojen, reform (np. po Sejmie Niemym) oraz zmian w kompetencjach sejmików. Szczególnym atutem tego rozdziału rozprawy doktorskiej jest próba oceny realnego wpływu decyzji sejmikowych na egzystencję miast i ich mieszkańców. Przedstawiona w nim metodologia oraz szeroki kontekst komparatystyczny (porównania z polityką innych regionów, uporządkowanie głównych nurtów w dotychczasowej historiografii) zasługują na uznanie. Godna podkreślenia jest przejrzystość prezentowanych danych – statystyczne zestawienia i wykresy wzbogacają wywód i zwiększają wiarygodność wywnioskowanych sądów. Doktorantka unika uproszczeń i nie boi się wskazywać na trudności badawcze (np. wynikające ze stanu zachowania źródeł). Całość świadczy o bardzo dobrym opanowaniu materiału archiwalnego, znajomości literatury przedmiotu oraz dojrzałości analitycznej. Momentami jednak – podobnie jak w rozdziałach wcześniejszych – tekst można skrócić poprzez wprowadzenie podsumowujących wniosków częściowych. Drobnej korekty wymaga też geograficzne umiejscowienie sejmiku na s. 276. Z całą pewnością Robert Kozyrski jest autorem monografii dotyczącej sejmiku chełmskiego, a nie „chełmińskiego”.

Rozprawę doktorską wieńczy Zakończenie, stanowiące bardzo staranne i pogłębione podsumowanie badań nad zainteresowaniem szlachty wielkopolskiej sprawami miast i mieszczaństwa w XVI-XVIII w. Doktorantka podkreśla neutralny, a nawet umiarkowanie przyjazny stosunek szlachty do miast, co kontrastuje z niektórymi opiniami w literaturze. Uwagi dotyczące różnic regionalnych oraz potrzeby dalszych badań porównawczych i szerszej analizy akt sejmikowych pokazują, że Doktorantka ma świadomość ograniczeń pracy, ale także kierunków dalszych badań, co wskazuje na potencjał rozwojowy tematu.

Bibliografia została zestawiona poprawnie, a nawet wzorcowo. Doktorantka przeprowadziła kwerendę w jedenastu archiwach (10 polskich, 1 zagraniczne), a zebrany materiał rękopiśmienny w zupełności wystarczy do przygotowania rozprawy doktorskiej.

Do rozprawy Doktorantka dołączyła 6 aneksów: 5 w formie cyfrowej oraz 1 w formie drukowanej. Bardzo wysoko należy ocenić zabieg Doktorantki polegający na możliwości skorzystania z treści indeksów w formie elektronicznej. Umożliwiają one wyszukanie pożądanego zasobu wiedzy bez konieczności przeglądania całości materiału. Brakuje mi jednak map tematycznych, których wykonanie rekomenduję Doktorantce – zwłaszcza na etapie przygotowawczym do druku pracy. Akurat zagadnienia, które analizuje Doktorantka stanowią dość wdzięczny materiał do edycji kartograficznej.

Konkluzja:

- 1) Ocena wraz z uzasadnieniem, czy rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora w określonej dyscyplinie albo dyscyplinach.

TAK, Doktorantka ma wiedzę o sejmikach, włącza się w dyskusję nad jednym lub wieloma typami sejmików, właściwie definiuje ich podział pod względem obszaru zainteresowania, zna źródła i literaturę. Na podkreślenie zasługuje znajomość aktów prawnych uchwalanych przez sejmy Rzeczypospolitej, a dotyczących miast i mieszczaństwa. Ponadto Doktorantka w pełni opanowała wiedzę na temat parlamentaryzmu staropolskiego (kompetencje sejmikowe, ewolucja po Sejmie Niemym) historiografii oraz metodologii (źródłoznawstwo, statystyka historyczna, digital humanities). Integruje wiedzę interdyscyplinarną: ustroju, gospodarki (podatki, handel), społeczeństwa (relacje stanowe, mniejszości) i w pełni kwalifikuje się do prowadzenia samodzielnych badań naukowych.

- 2) Ocena wraz z uzasadnieniem, czy rozprawa doktorska wykazuje umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej przez osobę ubiegającą się o nadanie stopnia doktora.

TAK, Świadczy chociażby o tym kompleksowa analiza statystyczna oraz zręczność podziału skomplikowanej materii źródłowej na poszczególne zagadnienia – co nie jest takie proste przy tak dużej ilości dokumentów. Zastrzeżeń nie budzi też język, zdania są poprawne logicznie. Na samodzielność naukową wskazuje również rozbudowany, dobrze przemyślany układ rozprawy: część teoretyczno-historiograficzna, blok rozdziałów analitycznych zgodnych z przyjętą klasyfikacją oraz syntetyzujący rozdział końcowy, oparty na analizie statystycznej i graficznej całego materiału. W pracy widać własne, konsekwentnie zastosowane podejście metodologiczne. Samodzielny jest sposób klasyfikowania wielowątkowych zapisów do jednej kategorii na potrzeby analiz statystycznych i budowy wykresów oraz tabel, co wynika z przemyślanej decyzji badawczej i świadczy o dojrzałości metodologicznej. Doktorantka potrafi twórczo wykorzystać edycje źródłowe oraz materiały rękopiśmienne, integrując je w spójny model analityczny.

- 3) Ocena wraz z uzasadnieniem, czy rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej albo oryginalne dokonanie artystyczne.

TAK, Po raz pierwszy mamy do czynienia z pracą, która swą chronologią obejmuje cały okres istnienia Rzeczypospolitej i rejestruje zmiany w decyzjach podejmowanych przez

szlachtę w stosunku do miast i mieszczaństwa na przestrzeni ponad 200 lat. Stąd trudno nawet porównać rozprawę doktorską Pani mgr Kamili Bulińskiej-Cieślak do innych tego typu prac. Wprawdzie można mieć pewnego rodzaju uwagi do rozpoczynania przez Doktorantkę każdego rozdziału statystyką, ale rzecz sama w sobie stanowi oryginalne rozwiązanie i zapewne wejdzie do kanonu pisarskiego tego typu rozpraw. Autorka formułuje samodzielne wnioski interpretacyjne, np. o dominacji problematyki skarbowej i wojskowej, o specyfice wielkopolskiej (rola Komisji Skarbowej, praktyka suplik miejskich, zakres ochrony miast i mniejszości, w tym żydowskich), a także o potencjale akt sejmikowych jako źródła do dziejów urbanizacji i społeczeństwa miejskiego. Zwieńczeniem jest porównanie wyników badań nad sejmikiem wielkopolskim z ustaleniami dotyczącymi innych sejmików koronnych i litewskich, co wyraźnie pokazuje zdolność Autorki do krytycznej konfrontacji własnych ustaleń z literaturą przedmiotu.

Na koniec warto też podkreślić, że Doktorantka opublikowała – jak wynika z Profilu osoby zamieszczonego na stronie Szkoły doktorskiej UAM – 3 tematyczne artykuły naukowe, w tym 1 (Historia Slavorum Occidentis) – o wartości 100 pkt. wg listy ministerialnej.

Przedstawiona mi do recenzji praca doktorska Pani mgr Kamili Bulińskiej-Cieślak, pt. Polityka sejmiku województw wielkopolskich wobec miast i mieszczaństwa w latach 1572-1793 z naddatkiem spełnia ustawowe wymogi stawiane tego typu rozprawom i z pełnym przekonaniem rekomenduję dopuszczenie Jej do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

